

Det glade vanvidd

Taler
Erik Dammann

Dato
25 april 1974

Sted
Nadderudhallen

Omstendigheter
Stiftelsesmøte for Fremtiden i våre hender

- 1 Jeg ble nylig gjort oppmerksom på et sitat av Albert Schweitzer. Han sier: «Når historien om vår tid en gang skal skrives, vil det bli beretningen om et vanvidd uten sidestykke i historien».
- 5 Egentlig behøver vi jo ikke kjenne mer enn noen få grunnleggende fakta om situasjonen for å se dette vanviddet. Det burde være nok å vite dette: Den høyindustrialiserte verden - faktisk bare en femtedel av menneskeheten - forbruker nærmere 4/5 av vår felles råvaretilgang. Det vil si at hver av oss i de rikeste landene i gjennomsnitt bruker 16 - seksten - ganger mer enn
- 10 gjennomsnittsinbyggeren andre steder.

Vi europeere er blant disse verdens sløsere. Vi tilhører klodens overklasse. Men med hvilken rett? Vårt kontinent er faktisk verdens fattigste, enten vi måler rikdommen i råvareressurser eller i dyrkingsjord pr. individ. Når vi likevel kan

15 opptre som menneskehetens overklasse, må det altså nødvendigvis skyldes at vår europeiske kultur og dens avleggere disponerer også de fattige verdensdelers jord og råstoffer. Bytteforhold og verdenshandel er innrettet ensidig til vår fordel.

Dette kunne kanskje til nød gå an hvis de folkeslag vi utnytter, tross alt hadde

20 nok for sitt eget livsopphold. Men vi vet jo at hos flertallet hersker mangel i form av nød, sult og underernæring - i en slik grad at bare de færreste av deres barn får lov til å vokse opp.

Vi prøver på alle måter å slippe fra ansvaret for dette - idag kanskje oftest ved å

25 legge hovedskylden på de fattige lands befolkningstilvekst. Hva vi nødig snakker om, er at folkeveksten hos de fattige bare er et resultat av deres mangelsituasjon - og at veksten vil fortsette helt til vi unner dem et minimum av trygghet og

utdannelse. Hva vi enda nødigere nevner er at på den tiden det tar å doble
30 verdens befolkning, klarer vi rike å seksdoble verdens totale forbruk!

Men det som gjør situasjonen virkelig vanvittig, er at også de rike lands
problemer er knyttet til vår overflod og stadig økende produksjon. Våre største
problemer skyldes overflodens miljøforurensning - overdreven produksjon av
35 stadig mer unyttige varer - intens industrialisering og medfølgende sentralisering
og umenneskeliggjøring av livs- og arbeidsmiljøer - stress på grunn av
vekstkongkurranse - psykiske og fysiske skader ved overforbruk av mat og
nytellesmidler og ved et overbehagelig liv.

40 Alt dette er fakta som snart enhver innbygger i verdens rike land kjenner til. I
løpet av de siste årene har vi lært å se dette vanviddet, og vi har innsett at våre
felles ressurser er endelige og knappe og at vår forbruksøkning derfor bare kan
skje på andres bekostning. Så sikter vi vel mot en forandring?

45 Nei, tvert imot. Vårt mål er å forsterke vanviddet. I samtlige rike land arbeider vi
panisk for en ytterligere økning i eget forbruk, ytterligere økonomisk vekst
gjennom øket interesse for materielle uvesentligheter.

Å forandre dette kan synes håpløst vanskelig og urealistisk, ikke minst fordi
50 dette er et internasjonalt problem. Og vi nordmenn lever i et lite land. Men la
oss da huske dette:

I alle rike land finnes grupper som arbeider for de samme mål, mennesker som
ønsker en ny og mer anstendig utvikling, et ansvarlig forbruksnivå og
55 internasjonal rettferdighet. Men overalt hindres disse gruppene av påstander om
at dette er umulig. I alle land får disse forandringens talsmenn høre at deres syn
er for blåøyet til å bli tatt alvorlig.

For alle disse gruppene vil et eksempel på at det nytter, være av kolossal
60 betydning. Derfor vil det også ha en internasjonal effekt om vi makter å snu den
umenneskelige utvikling i Norge, eller om et hvilket som helst av de rike land
skulle makte det.

Som et eksempel på at slike anstrengelser i ett land kan inspirere over
65 landegrensene, kan jeg nevne at vår folkeaksjon allerede har mottatt
henvendelser og støtte fra utlandet. Fra en rekke mennesker har vi fått brev som

gir håp om at det kan startes lignende aksjoner både i Sverige, Danmark, England og USA.

70

Dermed vil vi ikke påstå - i nasjonal selvforherligelse - at Norge er utpekt til å være den første nasjon som kan snu den vanvittige vekstpolitikken mot nye mål. Men Norge er det land hvor vi kan begynne. Vi kan ikke sitte på hver vår tue og vente på at andre skal ta initiativet for oss.

75

En annen handlingslammende følelse som kan gripe oss, er at den nødvendige samfunnsforandringen vi trenger, virker så ufattelig komplisert. Kan vi unngå at forbruksreduksjon skaper arbeidsledighet? Hvordan skal all den virksomhet som idag er rettet mot sløseproduksjon, kunne omdirigeres til en innsats for viktigere og større oppgaver? Hvordan skal vi unngå økonomisk sammenbrudd?

80

Det er selvfølgelig riktig at den omleggingen vi snakker om er komplisert og vanskelig. Den dagen vi forstår at dette er noe vi i alle fall må gjennomføre, står vi overfor den mest omfattende samfunnsforandringen som noensinne har skjedd. Den vil gripe inn i alt: I vår livsform, vår økonomi og handel, vårt arbeidsliv, i alle våre institusjoner.

85

Likevel er ikke gjennomføringen av dette det første problem idag: Vi har eksperter, politiske planleggere og forskere nok til å vurdere og gjennomføre omleggingen på en forsvarlig måte, den dag vi er enige om at det er dét vi vil. Men vi kan ikke vente til veien frem ligger klar foran oss. Da vil vi aldri få begynt. Det første problemet vi står overfor er å markere en så sterk vilje til en ny kurs, at den politiske planleggingen og gjennomføringen av den blir tatt alvorlig! Først når flertallet ønsker en ny utvikling - og er villige til å ta konsekvensen av den - vil den nødvendige ekspertise bli mobilisert for å løse omleggingens problemer.

95

Det er her vår oppgave ligger. Vi skal arbeide for å skape forutsetningene for en ny og menneskelig planlegging og politikk. Ved å fri oss fra de kunstige forbrukskrav som hittil har vært bestemmende for både den økonomiske utvikling, samfunnsplanleggingen og valgdebatten. Først da kan vi komme noen vei.

100

Men vi som ønsker en utvikling rettet mot andre verdier, vil aldri oppnå

105

110 tilstrekkelig styrke hvis vi - som nå - skal opptre splittet i forskjellige partier og organisasjoner. Hvis denne folkeaksjonen skal ha noen berettigelse, må den virke som en inspirasjon og et samlingspunkt for alle som er enige om de nye grunnleggende mål - uansett forskjellige meninger om de politiske midler.

115 Vi er ofte blitt misforstått her. Det er blitt hevdet at vi forenkler problemet og overser nødvendigheten av politisk samfunnsanalyse og partipolitisk debatt. Men vi gjør ikke det. Vi ser det ikke som uvesentlig at det skjer et partipolitisk arbeid for det mål vi er opptatt av. Vi tror og håper tvert imot at vår innsats vil styrke denne debatten, innen alle partier, forskningsinstitusjoner og organisasjoner. Men vi kan ikke som bevegelse ta standpunkt til en av mange politiske veier å gå - og derved ekskludere alle som går inn for andre midler.

120 Selv når vi står samlet, har vi flertallet mot oss, og vi vil ha det lenge ennå. Vi har ikke råd til splittelse etter partilinjer som overhodet ikke gir uttrykk for hva vi er opptatt av.

125 Vi har allerede fått bekreftet at mange politikere ser på oss som et slikt samlende forum for ønsket om en ny, menneskelig kurs. Flere stortingsrepresentanter fra de forskjellige partier har gitt oss aktiv støtte ved medlemskap eller på annen måte.

130 Og jeg har lyst til å nevne noe spesielt gledelig i denne retning: For bare et par uker siden gikk følgende representanter for de lokale politiske ungdomsorganisasjonene i en av våre større byer sammen, for å danne en lokalgruppe av vår folkeaksjon: Formannen i Sosialistisk Valgforbunds ungdom, formannen i Unge Høyre, formannen i Kristelig Folkepartis ungdom og formannen i Unge Venstre.

135 Det som disse unge har innsett er nettopp det sentrale: Hvis en ny og menneskelig utvikling noensinne skal begynne, må vi samle oss om målet, selv om vi har forskjellige oppfatninger av midlene. Og de har innsett hva vi håpet: At vår folkeaksjon, for å bidra til en slik samling, ikke kan være partipolitisk.

140 Men selv ikke en slik tverrpolitisk samling vil bidra til noe nytt, hvis vårt samarbeid begrenser seg til snakk.

Vi må aldri glemme at den nye og menneskelige kurs vi går inn for, vil forbli en

vakker drøm helt til hver enkelt av oss er beredt til å legge om kursen for vårt eget liv, i retning av andre verdier enn vekstens kunstige status og luksuspregede materialisme.

150 I denne omgang skal jeg bare antyde noen av de samfunnsmessige
skadevirkninger av de økonomisk-materielle tvangsforestillinger vi lider av. For å
kunne opprettholde den vekst vi hittil har krevet fruktene av, må forholdene
legges til rette for størst mulig produksjon og maksimalt økonomisk overskudd
på alle hold. Noen tror at miljøverninteressen betyr en brems på denne
155 tankegangen. Jeg tror ikke det. Så lenge vekstkravet fremdeles eksisterer uendret
i befolkningen, vil utgiftene til rensing og resirkulasjon bare styrke kravet om
økonomisk vekst - til finansiering av reparasjonsutgiftene. Veksten vil måtte
forsterkes, lønnsomheten økes. Det betyr at de små og mindre lønnsomme
bedrifter i lokalsamfunnene må erstattes av større, mer konkurransedyktige
160 bedrifter i sentrene. Det betyr igjen at livsgrunnlaget i utkantområdene
forsvinner. De som vil bli boende på hjemstedet, må akseptere pendling, ødelagt
fritid, redusert familieliv. Men de færreste orker et slikt liv. De flytter fra
småmiljøene. Århundregammel verdifull bygdekultur går til grunne. Småbruk
som har gitt livsgrunnlag for mennesker i generasjoner, blir fraflyttet. Årlig
165 fraflyttes mer enn 8000 - åtte tusen - slike bruk i Norge. Eller fireogtyve bruk
hver dag. Bortimot halvparten av dem blir liggende brakk - dyrkingsjord tas ut
av produksjon i en verden som sulter. Men hvor flytter disse menneskene? De
flytter til sentra som allerede er for store, for tettbefolkede, for umenneskelige.
De flytter til en arbeidsplass i en lønnsom storbedrift og blir tannhjul i en
170 produksjonsmaskin.

Og sentrene vokser. Avstanden til områder hvor man kan finne ro, natur og
stillhet blir større. Mange må ha bil for å komme til jobben eller for å flykte fra
den. Og bilismen oppmuntres og blir en selvfølge også for de som kunne greie
175 seg uten, fordi bilen skaper omsetning, økonomisk aktivitet, vekst.
Trafikkgrunnlaget for tog, buss og trikk blir dårligere, stasjoner nedlegges.

Bilismen bidrar til den vekst vi alle krever. Men den koster. Den koster i Norge
500 menneskeliv i året. 12 000 blir hvert år skadet og 3500 invalidisert for livstid
180 ved trafikkulykker.

Men bilen er en vekstfaktor og derfor viktigere enn menneskelige verdier. Byene
blir et inferno av trengsel, mas og bråk. Lekeplasser, hager, trær og gress vales

185 ned til motorveier og parkeringsplasser. Barn kan ikke leke ved hjemmet, men
må flyttes til kollektive institusjoner langt borte. Og foreldrene må ha bil for å
flytte dem. Og begge må jobbe for å betale denne bilen og for å følge med på
andre områder. Alle må følge med. Stadig flere, nyere og dyrere ting kreves, for
at man skal føle seg på høyde med omgivelsene. Og alt må betales - med
190 ekstraarbeid, dobbeltarbeid, overtid.

Produksjonen øker - og må selges. Men ikke betales straks. Kontokjøp, lån og
avbetaling er en genial vekstfaktor, fordi den får folk til å forbruke neste års
inntekt idag. Systemet sikrer samtidig at vi må løpe stadig forttere for å holde
195 tritt med avdragene.

Idag har hver familie i gjennomsnitt til enhver tid kjøpt for ca. 1000 kroner mer
enn de har råd til i øyeblikket. Og stadig flere opplever våkenetter fulle av
økonomisk bekymring. Dermed må de bruke beroligende midler for å kunne
200 løpe videre. Hver voksen nordmann bruker i gjennomsnitt 45 nerve-
/sovetabletter i året. Stadig flere gir opp overfor presset, blir tapere og må få
psykisk behandling. I England og USA er halvparten av alle sykehusplasser
belagt av pasienter med psykiske helseskader. Vi nærmer oss lignende forhold.

205 Men vekstsamfunnet skaper også fysiske skader. Overforbruk av mat og
nyttelsesmidler og en usunn bil- og TV-tilværelse øker. Forekomsten av hjerte- og
karsykdommer, lungekreft, ryggskader, tannrøte, mavesår tiltar stadig. Og
behandlingen skal betales ved øket utbygging på helsesektoren. Veksten må økes
ytterligere.

210 Og veksten stiller økende krav! Samfunnet blir stadig mer komplisert,
teknologien må mestres, samfunnsorganiseringen krever mer omfattende og
intens undervisning. Undervisningen må bli mer effektiv, mindre menneskelig.
Barna læres opp til konkurranse, de må bli vekstbevisste borgere. Hvis de da ikke
215 blir aggressive protesterende.

Og ingen må være tilfreds. Vekstsamfunnet tåler ikke mennesker som er
fornøyd med det de har. Da slutter de jo å kjøpe, slutter å arbeide og produsere
mer. Gleden ved en nyanskaffelse må straks erstattes av behovet for noe enda
220 dyrere, enda nyere og finere. Også lokkemidlene er vekstskapende: Emballasjen
blir stadig mer selgende, stadig dyrere. Bedriftene overgår hverandre i ytre
effekter, betydningsløse, men selgende - og i kostbare varianter av samme vare.

225 Og stadig flere roper om vanvidd. Trygler og drømmer om verdier de mistet.
Om et mer menneskelig samfunn. Men de følger med. De sparker selv fra på
karusellen.

I universitetsmiljøene teoretiserer man om årsakene. Stadig flere blir stadig
230 flinkere til å analysere maktstrukturer i samfunnet. De hevder at skylden for
vanviddet må pålegges dem som har makt til å manipulere andre. De hevder at
den alminnelige forbruker ikke kan pålegges skyld, fordi han ikke har makt - og
fordi han er manipulert av de sterke krefter i samfunnet.

235 Vi påstår at en slik analyse - selv om den måtte være riktig - er ubrukbar som
middel til å starte den nødvendige forandring. Å fordele skyld og ansvar etter et
svart-/hvitt-mønster - å låse fast frontlinjer, å utpeke syndebukker - gir en
behagelig følelse av å utrette noe, en følelse av å ha rett. Men det skaper ikke
forandring. Hvorfor ikke?

240 Fordi industrien, når den blir angrepet, bl.a. for sin snedige sløseproduksjon og
reklame, selvfølgelig vil kaste skylden og ansvaret videre til samfunnet og
politikerne. Industriens representanter vil hevde - og hevder - at det de gjør bare
er hva som kreves for å oppfylle politikernes mål: økonomisk vekst.

245 Og de har jo også rett: I et samfunn hvor flertallet har dekket alle naturlige
materielle behov, kan videre vekst bare skapes ved å produsere varer for kunstige
behov. Og den enkelte industrileder vil hevde, med rette, at hvis han tar oss
alvorlig og nekter å følge vekstkonkurransens regler, vil hans bedrift bukke
250 under i konkurransen og bli erstattet av en mer vekstbevisst virksomhet.
Skylden er altså politikernes - de politikere som har satt økonomisk vekst som
mål.

Men politikerne er også i en tvangssituasjon. De vil med god grunn kaste
255 skylden videre til de velgere som har gitt dem deres mandat, til den alminnelige
lønnsmottaker som fremdeles vil ha mer, som stadig krever en reallønnsøkning
som bare kan skapes gjennom økonomisk vekst.

Dermed er sirkelen sluttet. Ingen har skylden. Alle sitter på det samme
260 veksthjulet og sparker fra etter evne, mens de dytter skylden i ryggen på
hverandre.

265 Vi er ikke - som bevegelse - interessert i å delta i en analyse av skyld og maktforhold. Vi er interessert i hvordan noe kan begynne å skje. Og hvis det er hva vi ønsker, er det liten hjelp i å vise til at vi alminnelige velgere ikke har makt og at vi er manipulert. Viktigere er det å spørre seg: Hvordan kan vi tilta oss den makt vi har demokratisk rett til?

270 Og vi hevder at det bare kan skje ved at vi nekter å la oss manipulere av systemet. Nekter å akseptere at vi er sauer som må fortsette til evig tid å handle ved påvirkning utenfra.

275 Vi snakker ikke om skyld. Vi snakker om ansvar. Vi vil påta oss ansvar - ansvaret for å leve vårt eget liv, etter en vurdering av hva som er verdifullt for oss selv og rettferdig for andre.

280 Vi ser ikke bort fra at systemet også skaper reelle økonomiske vanskeligheter for enkelte grupper. Men det er ikke deres berettigede krav om bedring som driver veksten fremover. Vi krever ikke at de skal redusere. Men vi hevder at det er latterlig å påstå at alle vi som har for mye, skal måtte kreve enda mer - for at de som har for lite skal få nok. Hva vi håper er at flest mulig skal begynne å tenke bevisst. Begynne å vurdere om de kjøper stener for brød - eller glitter og stas, mote og status for virkelige verdier.

285 De som vet at de ikke har mer enn de trenger, rammes ikke av dette. Men sammenligner vi vår situasjon med andre folkeslag, er det ikke vanskelig å se at de fleste av oss har et høyere forbruk enn vi trenger og at vi snart burde kunne si til oss selv: Nå har jeg det bra nok! Nå vil jeg ikke delta mer i maset for nyere, større og finere ting. Nå vil jeg gi meg tid til å leve isteden. Og jeg vil vite med meg selv at jeg ihvertfall ikke lenger bidrar til den kunstige vekst som er roten til verdens vanvidd og umenneskelighet.

295

Kilde

Erik Dammann (red.): Ny livsstil. Om folkeaksjonen Fremtiden i våre hender. Oslo 1974, s. 34-49.

300 Emner

Stiftelsestale

URI

<https://www.virksommeord.no/tale/det-glade-varvidd>

305

310

315

320

325

330

335